

KICHIK MAKTAB YOSH DAVRIDA TAJOVUZKOR XATTI HARAKATLAR NAMOYON BOLISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Xudoyberganova Dilfuza Baxtiyor qizi

Oriental universiteti psixologiya 101guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20661674>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 08-iyun 2026 yil
Ma'qullandi: 10-iyun 2026 yil
Nashr qilindi: 12-iyun 2026 yil

KEYWORDS

kichik maktab yoshi, tajovuzkorlik, agressiya, oilaviy muhit, maktabga moslashish, psixologik korreksiya.

ABSTRACT

Maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarda tajovuzkor (agressiv) xatti-harakatlar shakllanishining ijtimoiy-psixologik mexanizmlari, ularning kelib chiqish sabablari va namoyon bo'lish shakllari yoritilgan. Oilaviy muhit, maktabga moslashish jarayoni va tengdoshlar bilan muloqotning bola xulq-atvoriga ta'siri tahlil qilingan. Shuningdek, agressiv xulq-atvorni korreksiyalash va oldini olish bo'yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kichik maktab yoshi (6–7 yoshdan 10–11 yoshgacha) bolaning shaxs sifatida shakllanishida keskin burilish davri hisoblanadi. Bu davrda bolaning yetakchi faoliyati o'yindan o'qishga o'zgaradi, uning ijtimoiy maqomi yangilanadi. Bola ilk bor jamiyat tomonidan belgilangan qat'iy majburiyatlar va talablar tizimiga duch keladi. Ushbu o'tish davri ko'pincha ichki va tashqi nizolar bilan kechadi. So'nggi yillarda kichik maktab yoshidagi bolalar o'rtasida tajovuzkorlik, asabiylashish va his-tuyg'ularni boshqara olmaslik holatlari ko'payib bormoqda. Mazkur muammoni o'rganish va uning psixologik ildizlarini aniqlash zamonaviy pedagogika va psixologiyaning eng dolzarb vazifalaridan biridir.

Kichik maktab yoshida bolaning asab tizimi va ruhiyati jadal rivojlanadi. L.S. Vigotskiy ta'kidlaganidek, 7 yoshli bolaning inqirozi uning ichki dunyosi va tashqi xatti-harakatlari o'rtasidagi farqlanish bilan tavsiflanadi [5]. Bolada o'z hissiyotlarini anglash va ularni intellektuallashtirish jarayoni boshlanadi. Bu davrning asosiy psixologik yangiliklari quyidagilardan iborat:

- Harakatlarning ixtiyoriyligi: Bola o'z xulq-atvorini ongli ravishda boshqarishni o'rgana boshlaydi.

- Refleksiya: O'z fikrlari, harakatlari va ularning oqibatlarini tahlil qilish qobiliyati shakllanadi.

- Ichki harakatlar rejasi: Masalalarni xayolan yechish va faoliyatini oldindan rejalashtirish imkoniyati tug'iladi [3].

Biroq, ushbu xususiyatlar hali to'liq barqaror bo'lmagani sababli, har qanday psixologik bosim yoki muvaffaqiyatsizlik bolada himoya reaksiyasi — tajovuzkorlikni keltirib chiqarishi mumkin.

Psixologiyada tajovuzkorlik deganda boshqa tirik jonzotga yoki ob'ektga zarar yetkazishga qaratilgan harakat yoki xulq-atvor tushuniladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda

agressiya ko'pincha o'zini himoya qilish yoki diqqatni jalb qilish shakli sifatida namoyon bo'ladi. Agressiyaning asosiy turlari:

- Verbal (so'z orqali) agressiya: Haqorat qilish, masxaralash, baqirish, tahdid qilish;
- Fizik (jismoniy) agressiya: Urish, tishlash, tepish, buyumlarni sindirish yoki zarar yetkazish;
- To'g'ri agressiya: Tajovuz obyektining o'ziga to'g'ridan-to'g'ri yo'naltirilgan harakatlar;
- Egri (vositali) agressiya: G'iybat tarqatish, ortidan masxara qilish, boshqalar orqali zarar yetkazish;
- Autoregressiya: Agressiyaning o'z-o'ziga yo'naltirilishi (o'zini jarohatlash, sochlarini yulish, aybdorlik hissi ostida o'zini jazolash) [2].

Oila — bola xulq-atvorini shakllantiruvchi birlamchi va eng muhim maskandir. Agressiv harakatlarning ildizi ko'pincha oiladagi noto'g'ri muloqot va tarbiya tizimiga borib taqaladi:

- Gipoproteksiya (e'tiborsizlik): Ota-onaning bolaga vaqt ajratmasligi, uning his-tuyg'ulariga befarqligi. Bola o'ziga diqqat jalb qilish uchun tajovuzkor yo'lni tanlaydi.
- Giperproteksiya (haddan tashqari nazorat): Bolaning shaxsiy erkinligini mutlaq cheklash. Bu holatda agressiya norozilik va mustaqillikka intilish shaklida namoyon bo'ladi.
- Oiladagi zo'ravonlik va nizolar: Ota-onaning o'zaro janjallari yoki bolaga nisbatan jismoniy jazo qo'llashi tajovuzkorlik modelini bevosita o'zlashtirishga olib keladi (A. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasi asosida) [1].

Bog'chadan yoki oila bag'ridan chiqqan bola maktabda mutlaqo yangi rejim, qoidalar va talablar bilan to'qnashadi. Muvaffaqiyatsiz moslashish natijasida kelib chiqadigan omillar:

- ✓ O'quv faoliyatidagi qiyinchiliklar: Darslarni o'zlashtira olmaslik bolada past o'z-o'zini baholashni keltirib chiqaradi. Bu esa o'z navbatida daxlsizlikni himoya qilish maqsadida tajovuzkorlikka aylanadi.
- ✓ O'qituvchi bilan munosabatlar: O'qituvchining adolatsiz munosabati yoki haddan tashqari qattiqqo'lligi bolada qo'rquv va asabiylikni yuzaga keltiradi.

Kichik maktab yoshida tengdoshlar guruhida yetakchi bo'lish yoki shunchaki qabul qilinish istagi kuchli bo'ladi. Guruhdan chetlatilgan, rad etilgan (izolyatsiya qilingan) bolalar ko'pincha o'zlarining xafagarchiliklarini agressiya orqali kompensatsiya qilishga urinishadi [4]. Zamonaviy texnologiyalar asrida shafqatsiz sahnalarga boy videoo'yinlar, multfilmlar va internet kontentlari bolaning asab tizimini qo'zg'atadi. Bola ko'rgan shafqatsiz qahramonlari xatti-harakatlarini hayotga ko'chiradi va bu uning psixikasida agressiyaning me'yoriy holat bo'lib qolishiga zamin yaratadi.

Tajovuzkor xulq-atvoriga ega kichik maktab yoshidagi bolalarda quyidagi o'ziga xos psixologik belgilar kuzatiladi:

- Hissiy beqarorlik: Kayfiyatning tez-tez va sababsiz o'zgarishi, impulsivlik.
- Empatiyaning pastligi: Boshqalarning dardi, azobi va hissiyotlarini tushuna olmaslik yoki ularga achinmaslik.
- Yuqori darajadagi xavotirlanish (trevojnost): Dunyoni dushmanona qabul qilish. Ular har qanday neytral harakatda ham o'zlariga nisbatan tahdidni ko'rishadi.
- O'z aybini tan olmaslik: Qilgan xatolari yoki janjallari uchun doimo boshqalarni (tengdoshlarini, o'qituvchisini) aybdor deb hisoblash.

Boladagi tajovuzkorlik darajasi va uning sabablarini aniqlash uchun amaliyotchi psixologlar quyidagi diagnostik metodikalardan foydalanadilar:

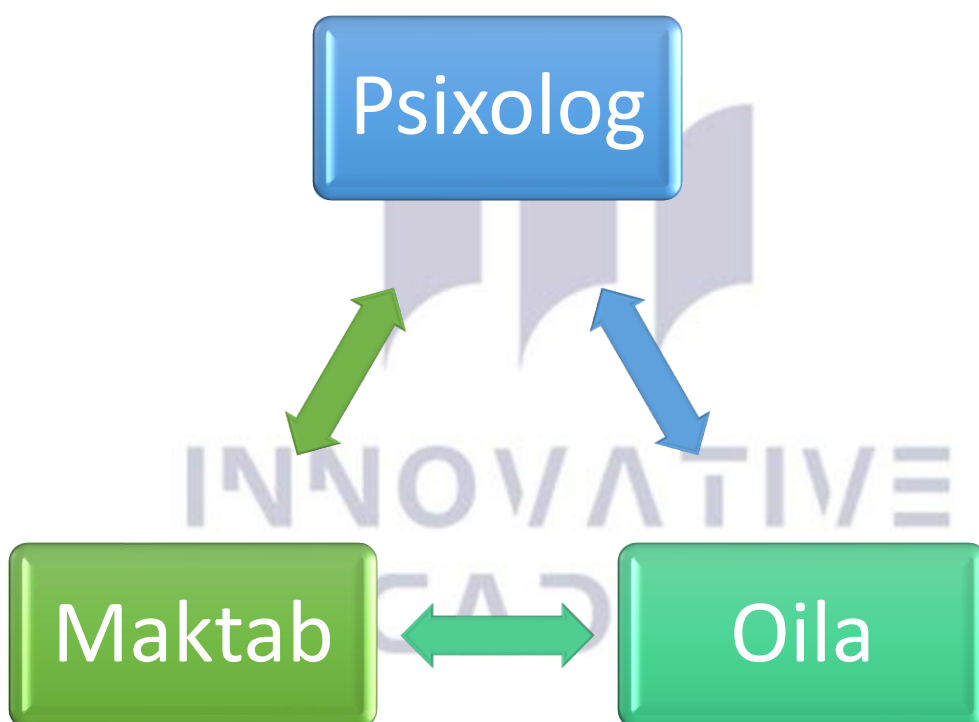
✓ Projektiv rasmi testlar: “Mavjud bo‘lmagan hayvon”, “Uydagi rasm”, “Oila rasmi”. Bu testlar bolaning ichki qo‘rquvlari va yashirin agressiyasini aniqlashga yordam beradi.

✓ Kuzatish usuli: Bolaning dars jarayonida, tanaffusda va tengdoshlari bilan o‘yin paytidagi xatti-harakatlarini bevosita kuzatish.

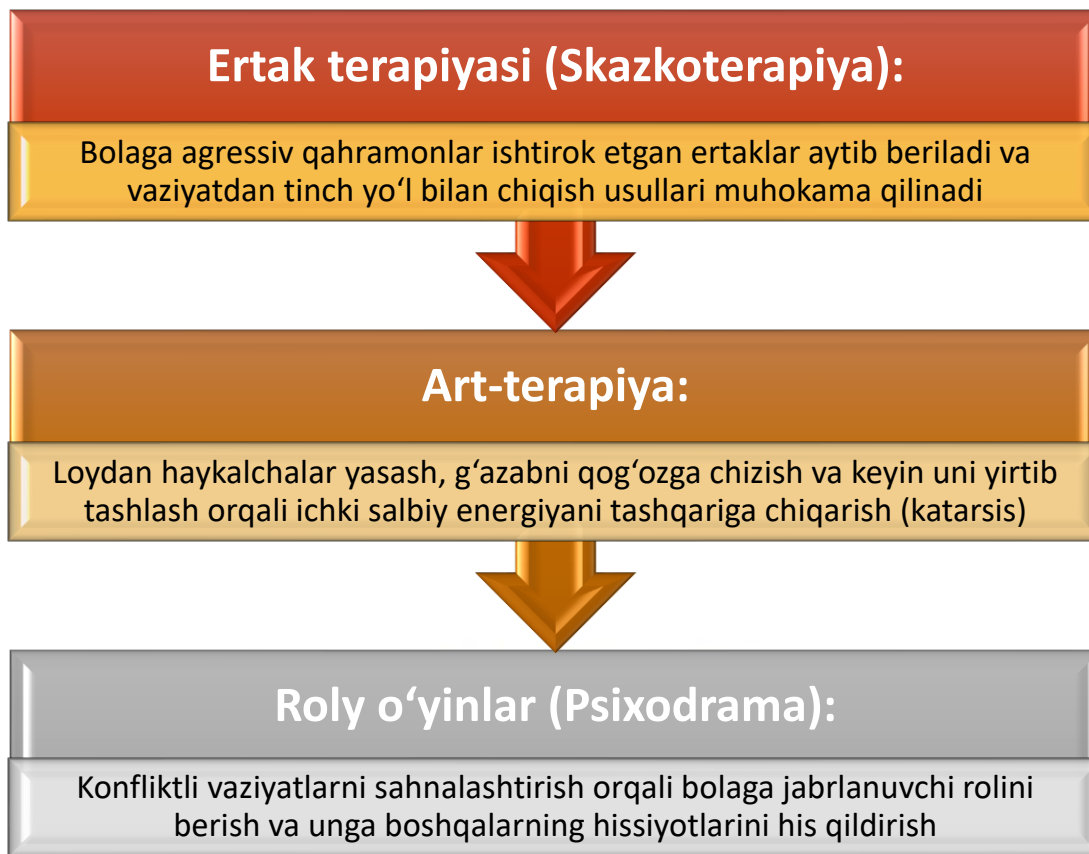
✓ So‘rovnomalar: Ota-onalar va o‘qituvchilar uchun mo‘ljallangan bolaning xulq-atvorini baholash so‘rovnomalari (masalan, Rutter so‘rovnomasi).

Shunday qilib, kichik maktab yoshidagi bolalarda agressiyani bartaraf etish faqat bola bilan emas, balki “psixolog-maktab-oila” uchburchagi hamkorligida olib borilishi zarur.

1- Jadval. “Psixolog-maktab-oila” hamkorlik uchburchagi

2-Jadval. Psixologik korreksiya usullari

3-Jadval. Tavsiyalar

OTA-ONALAR UCHUN TAVSIYALAR	PEDAGOGLAR UCHUN TAVSIYALAR
Jismoniy jazo va baqiriqlardan mutloq voz kechish	Tajovuzkor bolani sinf oldida kamsitmaslik, jazolamaslik
Bola bilan har kuni kamida 30 daqiqa davomida "faol tinglash" tamoyili asosida suhbatlashish	Uni sinfdagi ijtimoiy foydali mehnatga (masalan, sardorlik, navbatchilik) jalb etib, mas'uliyat hissini shakllantirish
Bolaning ijobiy harakatlarini rag'batlantirish va e'tirof etish	Sinfda o'zaro yordam va do'stlik muhitini yaratish
Gadjetlar va kompyuter o'yinlaridan foydalanish vaqtini qat'iy nazorat qilish (kuniga 1 soatdan oshmasligi tavsiya etiladi)	

Shunday qilib, kichik maktab yoshidagi bolalarda tajovuzkor xatti-harakatlarning namoyon bo'lishi murakkab tizimli muammodir. U bolaning shaxsiy xususiyatlari, oilaviy tarbiya inqirozi va maktab muhitiga moslasha olmaslik oqibatida kelib chiqadi.

Mazkur davrda agressiyaning o'z vaqtida aniqlanmasligi va korreksiya qilinmasligi o'smirlik davrida chuqurroq og'ishlarga (delinkvent va deviant xulq-atvorga) olib kelishi mumkin. Psixologlar, pedagoglar va ota-onalarning birgalikdagi tizimli faoliyati bolaning hissiy olamini barqarorlashtirish va unda sog'lom muloqot ko'nikmalarini shakllantirishning asosiy garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bandura A., Semyonova T. Teoriya sotsialnogo obucheniya. -M.: MIR, 2025.

2. Bremner J. *Infancy*. - Blackwell Publishing, 2024.
3. Nishanova Z., Alimova G.. *Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi*. 0 'quv qo'llanma. -T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.
4. Shonazarov J. *Bolalar agressiyasi va uning korreksiyasi*. // *Psixologiya jurnali*. 2021 y., 3-son.
5. Xurramova, L. *Lev Semyonovich vigotskiyning tarixiy-madaniy konsepsiyasi//XXI asrda innovatsion texnologiyalar, fan va ta'lim taraqqiyotidagi dolzarb muammolar*, 2(12), 203-204, 2024.

